

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 10, Sayı/Issue: 1, Mart/March 2026]

Prof. Dr. Filiz KILIÇ'a Armağan

Söz ve Bellekte Kadın: Türk Atasözleri Üzerine Bir İnceleme

Women in Word and Memory: An Analysis of Turkish Proverbs

Dilay NAKIŞ

Dr. • T.C. Milli Eğitim Bakanlığı

drdilaynakis@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0003-4187-1569> | <https://ror.org/00jga9g46>

Atf | Citation: Nakış, D. (2026). Söz ve Bellekte Kadın: Türk Atasözleri Üzerine Bir İnceleme. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi,10(1), s. 476-494.

<https://doi.org/10.34083/akaded.1789385>

<https://izlik.org/JA27AS35ZK>

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 23.09.2025

Date Received: 23.09.2025

Kabul Tarihi: 21.02.2026

Date Accepted: 21.02.2026

Yayın Tarihi: 30.03.2026

Date Published: 30.03.2026

Değerlendirme: Çift kör hakemlik

Review Reports: Double-blind peer review

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Conflicts of Interest: The author has declared no conflict of interest.

Fon Desteği: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Funding Support: The author has declared that no financial support was received for this study.

Etik Kurul Belgesi: Bu makale için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this article.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulmuştur.

Ethics Statement: Scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned with iThenticate software. No plagiarism was detected.

Telif Hakkı ve Lisans: Bu dergide yer alan makaleler [Creative Commons CC-BY-NC](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanır.

Copyright&License: Articles in this journal are published under the [Creative Commons CC-BY-NC](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

Etik Bildirim: adeddergi@gmail.com

Complaints: adeddergi@gmail.com

Öz

Atasözleri, toplumların tarihsel deneyimlerinden süzülerek gelen ve kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü kültür ürünleri olarak toplumsal zihniyetin taşıyıcılarıdır. Atasözlerinin hangi toplumsal yapıyı yansıttığını, iletmek istediği mesajla görmek mümkündür. Anadolu coğrafyasındaki Türk atasözleri incelendiğinde kadınların toplumdaki konumu ve görevleri ortaya çıkmaktadır. Araştırmada atasözleri aracılığıyla üretilen kadın temsillerinin hangi söylemler üzerinden inşa edildiği, bu söylemlerin nasıl kuşaktan kuşağa aktarıldığı ve günümüz dijital kültür ortamında nasıl dönüştürülmeye çalışıldığı ele alınmaktadır. Bu doğrultuda Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü temel kaynak olarak alınmış; içerik analizi yöntemiyle kadın vurgusu içeren 63 atasözü tespit edilerek tematik sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Araştırma bulguları, Türk atasözlerinde kadın temsillerinin büyük ölçüde ataerkil değerler doğrultusunda kurgulandığını; kadının çoğunlukla ev içi rollerle sınırlandırıldığını, akıl ve otorite bakımından ikincil konuma yerleştirildiğini ve bazı örneklerde fiziksel şiddetin söylemsel olarak meşrulaştırıldığını göstermektedir. Olumlu kadın temsillerinin ise çoğunlukla annelik, eşlik ve ev düzeni gibi roller üzerinden idealize edildiği; ancak bu idealizasyonun da kadını belirli toplumsal kalıplar içinde sabitlediği tespit edilmiştir. Bununla birlikte dijital kültür ortamında atasözlerinin eleştirel biçimde yeniden dolaşıma sokulduğu ve ataerkil söylemlerin karşı-söylemler aracılığıyla sorgulanmaya başlandığı görülmektedir. Çalışma, Türk atasözlerinin kadınlara ilişkin toplumsal cinsiyet kalıplarını tarihsel süreklilik içinde yeniden üreten güçlü söylemsel araçlar olduğunu; ancak dijital kültür bağlamında bu belleğin dönüşüm potansiyeli taşıdığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk atasözleri, kadın algısı, eleştirel söylem analizi, kültürel bellek, dijital kültür.

Abstract

Proverbs, as products of oral tradition distilled from the historical experiences of societies and transmitted across generations, function as carriers of collective mentality. The social structure reflected in proverbs can be discerned through the messages they convey. An examination of Turkish proverbs from the Anatolian context reveals women's social positions and assigned roles within society. This study investigates the discursive constructions through which representations of women are produced in proverbs, how these representations are transmitted across generations, and how they are being reinterpreted within contemporary digital culture. In this regard, Ömer Asım Aksoy's Dictionary of Proverbs and Idioms was adopted as the primary source and 63 proverbs explicitly referencing women were identified through content analysis and subsequently subjected to thematic classification. The findings demonstrate that representations of women in Turkish proverbs are largely constructed in accordance with patriarchal values; women are predominantly confined to domestic roles, positioned as secondary in terms of intellect and authority, and, in certain instances, subjected to the discursive legitimation of physical violence. Although positive representations of women are present, these are mostly idealized through the roles of motherhood, wifeness, and domestic order, thereby stabilizing women within predefined social frameworks. Furthermore, within digital cultural environments, proverbs are increasingly circulated in critical contexts, and patriarchal discourses are being questioned through the production of counter-discourses. The study concludes that Turkish proverbs function as powerful discursive instruments that historically reproduce gender norms within a framework of cultural continuity; however, within the digital sphere, this cultural memory exhibits a potential for transformation.

Keywords: Turkish proverbs, gender representation, Critical Discourse Analysis, cultural memory, digital culture.

Giriş

Toplumların tarihsel süreç içerisinde edindikleri kültürel birikim, sözlü gelenek ürünleri aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bu aktarım süreci yalnızca bireysel deneyimlerin değil, toplumsal zihniyetin ve kolektif değerler sisteminin de korunmasını sağlamaktadır. Bu ürünlerin en yaygın ve etkili örneklerinden biri ise atasözleridir. Atasözleri, kısa ve özlü anlatımlarıyla toplumsal deneyimi derleyip yoğunlaştıran ve bireylere normatif davranış kalıpları sunan kültürel kodlardır (Aksoy, 2020). Bu sözlü ürünler, geçmişin tecrübesini özetlemekle kalmayıp toplumsal düzenin sürdürülmesine de katkıda bulunan birer sosyal kontrol aracı olarak işlev görmektedir (Elçin, 2019). Atasözleri, tarihî süreç içerisinde toplumların deneyimleri sonucunda ortaya çıkan ve toplumun ortak düşünce yapısını yansıtarak zengin bir kültürel geçmişe sahip olan kalıplaşmış sözlerdir.

Atasözleri; Eski Türkçe döneminde Göktürk Kitabeleri başta olmak üzere Uygur metinlerinde ve 11. yüzyıl Karahanlılar döneminde Doğu Türk ilinde, 15. yüzyılda İslam etkisiyle Kıpçak sahasında “sav” olarak ilk şekliyle yer almaktadır ve *söz, haber, mesaj* anlamlarına gelmektedir. 11. yüzyılda Yusuf Has Hacıp tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig’te Arap etkisiyle atasözü, *mesel* kelimesiyle karşılık bularak 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar *mesel, durub-i emsal, darb-ı mesel* biçimleriyle kullanılmaya devam etmiş, günümüzde ise Anadolu sahasında atasözü olarak yerini almıştır (Elçin, 2019: 623). Her ne şekilde olursa olsun çeşitli isimlerle farklı coğrafyalarda uzun bir tarihî geçmişe sahip olan atasözleri, oluştukları sahalarda hikmetli özlü söz olarak kabul edilmiştir.

Atasözleri, ulusal özellik taşımakla birlikte kutsallık ve inandırma derecesi yüksek özelliğe sahip, geniş halk kitlelerinin yüzyıllık deneyimlerinden ve düşüncelerinden oluşmaktadır. Ulusların ortak düşünce ve davranışlarını gösteren atasözlerinin yapısal ve kavramsal birtakım özellikleri de bulunmaktadır. Yapısal özellikleri bakımından genellikle az sözcükle çok şey anlatmasıyla kısa ve özlü olduğunu, belli sözcüklerle söylenmesiyle de kalıplaşmış sözcüklerden oluştuğunu ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte geniş zaman ve emir kiplerinin kullanılması da yapısal özellikleri arasında yer almaktadır. Yapısal özelliklerinin yanı sıra atasözlerinin sosyal, doğa, toplumsal olayları anlatan kavramsal özellikleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda birtakım bilge düşünceleri içeren, yol gösteren ve doğruyu bulmaya yönelik ahlâki dersle öğüt veren atasözlerinin var olması kavramsal özellikleri yansıtmaktadır (Aksoy, 2021: 13-16). Atasözlerinin yapısal ve kavramsal özellikleri göz önünde bulundurularak genel bir tanım yapmak güç olsa da temel özellikleri içeren kısa bir tanımlama yapılabilmektedir. Nitekim atasözleri “atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarının genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler” (Aksoy, 2021: 35) olarak tanımlanmaktadır.

Atasözlerinin tarihi süreç boyunca oluştukları toplumda, inandırıcı olma ve kutsal kabul görme işlevleriyle yazısız hukuk kuralları mahiyeti üstlenmesi, toplumun her daim atasözlerine ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Bu nedenledir ki süreç içerisinde çeşitlenen toplumsal yapı, yeni atasözleri üretmiştir. Bilhassa Türk milletinin başlangıçtaki dinî ve iktisadi toplumsal yapıları doğrultusunda avcı çoban kültürünün sınırlarında kalan atasözleri; köy, ziraat, şehir yaşamının etkisi ve farklı milletlerle etkileşimiyle genişleyen medeniyet çevresi ve yazılı edebiyatta yaygınlaşarak anlam ve derinlik kazanmıştır (Elçin, 2019: 628). Atasözlerinde ortaya çıkan bu çeşitlilik ve zenginlik hangi kültür ortamının neyi ürettiğini veya hangi sözü ortaya çıkardığı

sorularını atasözlerine sormayı önemli kılmaktadır. Bu bağlamda atasözleri, kısa ve özlü anlatımlarıyla hem öğretici hem de normatif nitelikler taşımakta; bir yandan geçmiş kuşakların deneyimlerini özetlerken diğer yandan gelecek kuşaklara nasıl davranmaları gerektiğine dair dolaylı kurallar sunmaktadır. Böylece atasözleri, dilsel kalıpların ötesinde ideolojik ve kültürel göstergeler işlevine sahip olmaktadır. Atasözlerinin bu işlevi, onları yalnızca dilsel bir ifade olmaktan çıkarıp ideolojik bir yapı taşı hâline getirmektedir. Bu doğrultuda eleştirel söylem analizi, dilin toplumsal güç ilişkilerinin üretildiği ve meşrulaştırıldığı bir alan olduğunu savunarak önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır (Fairclough, 1995; Foucault, 1980; Van Dijk, 1993). Foucault (1980), söylemin yalnızca gerçekliği yansıtmadığını; aynı zamanda onu inşa ettiğini ve bireyleri belirli iktidar ilişkileri içine yerleştirdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla atasözlerinde kadınlara yüklenen roller, tarihsel olarak oluşmuş toplumsal cinsiyet düzenini meşrulaştıran söylemsel formlar olarak okunabilmektedir. Ayrıca Van Dijk (1993), ideolojilerin en açık biçimde tekrar eden dilsel yapılarda görünür olduğunu belirtmektedir. O hâlde “Kadının saçları uzun, aklı kısadır” gibi atasözleri, kadınların toplumsal statüsünü ikincilleştiren ve bu ikincilleştirmeyi doğallaştıran söylemler üretmektedir.

Eleştirel söylem analizi yaklaşımına göre dil, nötr bir araç değildir; aksine toplumsal iktidar ilişkilerinin üretildiği, meşrulaştırıldığı ve yeniden üretildiği bir alandır (Fairclough, 1995; Foucault, 1980; Van Dijk, 1993). Bu bakış açısı, atasözlerinin kültürel bir birikim ürünü olmasının yanı sıra belirli toplumsal rollerin, normların ve değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan söylemsel araçlar olduğunu ortaya koymaktadır. Foucault’a göre söylem, bireylerin davranış biçimlerini, düşünme kalıplarını ve kimliklerini şekillendirerek onları belirli iktidar ilişkileri içinde konumlandırmaktadır (Foucault, 1980). Dolayısıyla atasözlerinde kadınlara atfedilen roller, yalnızca bireysel görüşlerin yansıması değil; tarihsel olarak biçimlenmiş iktidar ilişkilerinin dile yansıyan izdüşümleridir. Bir diğer taraftan bu söylemlerin sürekliliğini ve kuşaklar boyunca aktarımını açıklayan en uygun kuramlardan biri de kültürel bellek kuramıdır. Assmann (2011), kültürel belleği “toplumun kimliğini oluşturan, sembolik biçimlerle kuşaktan kuşağa aktarılan kolektif bilgi ve deneyim deposu” olarak tanımlamaktadır. Aleida Assmann (2010) ise kültürel belleğin yalnızca geçmişi muhafaza etmediğini, ayrıca bugünkü normları meşrulaştırarak toplumsal düzenin devamına hizmet ettiğini vurgulamaktadır. Atasözleri, bu bağlamda kadınlara ilişkin olumlu ya da olumsuz yargıları gelecek kuşaklara taşıyan ve onların toplumsal hafızada kalıcılığını sağlayan kültürel araçlardır.

Kültürel bellek kuramı, bu söylemsel yapıların neden ve nasıl kalıcılaştığını açıklamada önem taşımaktadır. Jan Assmann’a (2011) göre kültürel bellek, bir toplumun ortak kimliğini oluşturan ve tarihsel süreklilik duygusunu sağlayan sembolik anlatıların tümüdür. Bu anlatılar -mitler, destanlar, ritüeller, yazılı ve sözlü metinler- bireysel hafızaların ötesinde kuşaklar arası aktarım yoluyla kolektif bilinçte yerleşik hâlde gelmektedir. Bu çerçevede atasözleri, kadınlara ilişkin olumlu ya da olumsuz yargıların toplumsal bellekte kalıplaşmasını sağlayan kültürel hafıza araçları olarak değerlendirilebilmektedir. Atasözleri, bu iki kuramsal yaklaşım birlikte ele alındığında hem söylem hem de bellek düzeyde çift yönlü bir işlev üstlenmektedir: Bir yandan kadınlara ilişkin belirli anlam kalıplarını üretip tekrar ederek onların toplumsal konumunu sabitlerken diğer yandan bu anlamları kuşaklar boyunca aktararak kültürel bellekte kalıcılaştırmaktadır. Bu süreç, kadınların yalnızca belirli toplumsal rollere uygun görülen davranış biçimlerine indirgenmesine yol açmaktadır.

Kadınlara ilişkin yargılar ve toplumsal roller de bu kültürel aktarımın önemli parçalarından biridir. Türk atasözlerinde kadın; kimi zaman anne, eş, ev düzenleyicisi olarak yüceltilirken kimi zaman da güvenilmez, kurnaz, aşırı konuşan veya kontrol edilmesi gereken bir figür olarak temsil edilmektedir. Bu temsil biçimleri, tarihsel olarak erkek egemen zihniyetin izlerini taşımakta ve kadınlara ilişkin algıları kalıplaştırarak kuşaklar boyunca yeniden üretmektedir. Bu bağlamda atasözlerini toplumsal iktidar ilişkilerini yansıtan söylemler ve kültürel belleğin taşıyıcıları olarak incelemek önemlidir. Bu çalışma, Türk atasözlerinde kadın algısını çözümlenmek amacıyla eleştirel söylem analizi ve kültürel bellek kuramı çerçevelerini bir arada kullanmaktadır. Böylece hem atasözlerinde kadınlara ilişkin söylemlerin nasıl üretildiği hem de bu söylemlerin kültürel bellekte nasıl kalıcılığına açığa çıkarılacaktır.

Nitekim Anadolu coğrafyasındaki Türk atasözleri incelendiğinde kadınlara dair kalıplaşmış söylemlerin çok erken dönemlerden itibaren varlık gösterdiği ve bugüne kadar kuşaklar boyunca aktarıldığı görülmektedir. “Kadının karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etme” gibi atasözleri kadına yönelik şiddeti meşrulaştırırken “Yuvayı dişi kuş yapar” gibi atasözleri, kadının yalnızca ev içi alanla özdeşleştirilmesini doğal bir gerçeklik gibi sunmaktadır. Bu tür atasözlerini, eleştirel söylem analizi perspektifinden toplumsal cinsiyet eşitsizliğini söylemsel olarak yeniden üreten; kültürel bellek açısından ise bu eşitsizliği tarihsel süreklilik içinde taşıyan kalıplar olarak değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla bu çalışma, Türk atasözlerinin kadınlara ilişkin kalıp yargıları nasıl ürettiğini, bu yargıların nasıl kuşaklar arası belleğe dönüştüğünü ve günümüz dijital kültür ortamında nasıl sorgulanmaya başlandığını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Anadolu’da kullanılan Türk atasözlerini incelemek için Türk dili alanında önemli çalışmalar yapmış olan dilbilimci Ömer Asım Aksoy’un atasözleri konusunda başat eserlerden biri olarak kabul edilen *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* ana kaynak olarak kullanılıp içerik analizi yapılarak sözlükteki kadın vurgusu olan atasözleri seçilmiştir. Konu bağlamında içerik analizi aşamalarından olan temaların bulunması, sınıflandırılması, yorumlanması yöntemleriyle tespit edilen 63 atasözünde kadın algısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.¹

1. Atasözlerinde Kadının İnşası

Atasözleri, bir toplumun tarihsel deneyimlerinin, değer sisteminin ve normatif kabullerinin dil aracılığıyla yoğunlaştırılmış ifadesidir. Bu sözler, bireysel öğütler ya da gündelik hayatı düzenleyen pratik rehber olmakla birlikte kolektif bilincin, kültürel belleğin ve zihniyet dünyasının taşıyıcılarıdır.

Atasözleri, “atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözlerdir” (Aksoy, 2020). Bu yönüyle atasözleri, anonim olmakla birlikte ideolojik içerik taşımakta; toplumun hangi davranışı onayladığını, hangisini dışladığını açıkça göstermektedir. Dilin kültürel taşıyıcılığı dikkate alındığında kadın ve erkek kimliğinin nasıl kurulduğunu anlamak için atasözleri önemli bir inceleme alanı sunmaktadır.

Dil, kadın ve erkek algısının okunabileceği en önemli sahalardan biridir. Bu bağlamda atasözleri, toplumların binlerce yıllık deneyimlerinden süzülen kolektif belleğin ve ortak zihniyetin dile yansıdığı hakikat depoları olarak kabul edilmektedir. Bu kalıplaşmış ifadeler, toplumsal cinsiyet

¹ Çalışmada yer alan tüm atasözleri, Aksoy, Ö. A. (2020). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*: 1. Atasözleri (15. baskı). İstanbul: İnkılap Kitabevi kaynağından alınmıştır.

rollerinin inşasında ve kuşaktan kuşağa aktarılmasında kilit bir rol oynayarak kadın ve erkeğe yönelik algıları hiyerarşik bir düzende meşrulaştırmaktadır (Akbalık, 2013, s. 81- 83).

Toplumsal cinsiyet kavramı biyolojik cinsiyetten farklı olarak kadınlık ve erkeklığe yüklenen kültürel anlamları ifade etmektedir. Bu anlamlar doğuştan gelmez; sosyalleşme sürecinde öğrenilmekte, pekiştirilmekte ve yeniden üretilmektedir. Böylece toplumsal cinsiyet rolleri aile, okul ve kültürel aktarım kanalları yoluyla sürekli yeniden inşa edilmektedir (Günindi Ersöz, 2010, s. 170). Atasözleri bu yeniden üretim mekanizmasının önemli araçlarından biridir. Kadına ve erkeğe atfedilen roller, atasözlerinde normatif bir kesinlikle ifade edilmekte; birey, toplumsal beklentilere uygun davranmaya yönlendirilmektedir. Bu bağlamda atasözleri, kültürel belleği yansıtmakla kalmayıp onu biçimlendirmektedir.

Türk atasözlerinde kadın temsili incelendiğinde ilk dikkat çeken husus, kadının çoğunlukla aile içi roller üzerinden tanımlanmasıdır. Kadın bireysel kimliğiyle değil; eş, anne, gelin ya da kaynana kimliğiyle görünürlük kazanmaktadır. Atasözlerinde kadına yönelik ifadeler, sıklıkla aile ve akrabalık ilişkileri bağlamında değerlendirilmektedir (Genç, 2018, s. 14). Bu durum kadının toplumsal konumunun özel alanla sınırlandırıldığını göstermektedir. “Yuvayı dışı kuş yapar” gibi olumlu görünen ifadeler dahi kadını ev içi düzenin kurucusu ve sürdürücüsü olarak tanımlamakta; kamusal alanı ise örtük biçimde erkeğe bırakmaktadır. Kadının değeri, aile kurumunun devamlılığına yaptığı katkı üzerinden ölçülmektedir. Bu aile merkezli konumlandırma ataerkil sistemin dilsel yansımasıdır.

Atasözlerinde kadın algısı, bireysel kimlikten ziyade genellikle özel alan olarak kabul edilen ev içerisindeki eş ve anne rolleriyle sınırlandırılarak geleneksel bir bakış açısıyla kurgulanmaktadır. Kadın, bireysel kimliğinden ziyade aile içindeki işlevleriyle özellikle de eş ve anne rolleriyle tanımlanmaktadır (Günindi Ersöz, 2010, s. 168; Solmaz, 2019, s. 391). Kadın, özel alan olan evin kurucusu ve koruyucusu olarak konumlandırılır. “Yuvayı dışı kuş yapar” gibi atasözleri kadına evi çekip çevirme sorumluluğu yüklerken aynı zamanda onu ev dışı dünyadan soyutlamaktadır (Akbalık, 2013, s. 83). Kadının bu ev içi sorumlulukları çocuk bakımı (childcare), temizlik (cleaning), yemek pişirme (cooking) ve giyim (clothes) şeklinde 4C formülü ile özetlenmektedir (Schipper, 2010; Başaran, 2018, s. 72).

Atasözlerinde kadının toplumsal konumu, erkeği ailenin mutlak otoritesi ve ekonomik gücün kaynağı olarak belirleyen, kadını ise bu otoriteye bağımlı kılan hiyerarşik bir yapıyla verilmektedir. Ataerkil aile yapısında erkek, evin mutlak reisi ve ekonomik gücün temsilcisi olarak belirleyici konumdadır; kadın ise düzenleyici ve itaat eden taraftır (Genç, 2018, s. 17; Günindi Ersöz, 2010, s. 173-174). Kadının ekonomik varlığı atasözlerinde sıklıkla değersizleştirilmektedir. Örneğin; “avrat malı kapı mandalı” veya “karı malı hamam tokmağı” gibi ifadelerle kadının getirdiği maddi gücün önemsizliği vurgulanarak erkeğin otoritesi korunmaya çalışılmaktadır. Kadın ne kadar varlıklı olursa olsun daima bir erkeğin himayesine muhtaç görülmekte; kocasız kadın “yularsız at” veya “dümeni kaybolmuş yelkenli” olarak betimlenmektedir (Akbalık, 2013, s. 83; Genç, 2018, s. 24).

Atasözlerinde tamamen olumsuz bir kadın imgesi yoktur. İyi, fedakâr, çalışkan ve evini çekip çeviren kadın övülür; ancak bu olumlu temsil koşulludur. Kadının iyi olması, geleneksel rol beklentilerine uygun davranmasına bağlıdır. Türkmen atasözleri üzerine yapılan çalışmada da benzer bir durum görülmektedir. Türkmen atasözlerinde kadının çoğunlukla anne ve eş kimliği üzerinden tanımlandığını ve erkek merkezli anlayışa göre konumlandırılmaktadır. İyi kadın ev

içini düzenleyen, kocasına bağlı ve aile bütünlüğünü koruyan kadındır. Kötü kadın ise erkeğin düzenini bozan, ekonomik ya da ahlâki açıdan tehdit oluşturan figür olarak sunulmaktadır (Solmaz, 2019, s. 390-394). Bu temsil biçimi, Türk dünyasında ortak bir ataerkil zihniyet örüntüsünün varlığına işaret etmektedir.

Kadının çoğu zaman erkek otoritesine bağlı bir konumda sunulduğu görülmektedir (Başaran, 2018, s. 71). Kadının kendi başına karar vermesi, bağımsız hareket etmesi ya da kamusal alanda görünür olması çoğu kez olumsuz çağrışımlarla birlikte verilmektedir. Erkek ise akıl, güç ve otorite ile özdeşleştirilmektedir. Bu karşıtlık, toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin doğal ve değişmez olduğu izlenimini yaratmaktadır. Kadının edilgen, erkeğin etkin olarak sunulması, toplumsal eşitsizliğin kültürel meşruiyet kazanmasına neden olmaktadır.

Atasözlerinin önemli bir kısmı kadına yönelik olumsuz değer yargıları içermektedir Kadınlar sıklıkla akıl noksanlığı, çok konuşma ve sır saklayamama özellikleri üzerinden eleştirilmektedir (Genç, 2018, s. 15- 29). “Saçı uzun akılı kısa” gibi ifadeler kadının entelektüel kapasitesini aşağılarken kadın figürü sıklıkla fitne ve şeytan ile özdeşleştirilmektedir (Başaran, 2018, s. 71). Ayrıca kadının cinselliği erkeği yoldan çıkararak bir tehlike olarak görülmekte ve ahlâki sorumluluk “dişi köpek kuyruğunu sallamazsa...” mantığıyla tamamen kadına yüklenilmektedir (Akbalık, 2013, s. 87; Solmaz, 2019, s. 397). Kadına yönelik bu olumsuz stereotipler atasözlerinde belirgin bir yer tutarak kadın çoğu zaman dedikoducu, değişken, güvenilmez ya da akıl bakımından eksik olarak temsil edilmektedir. Nitekim atasözlerinde kadınla ilgili olumsuz ifadelerle erkekle ilgili olanlardan daha fazla yer verilmektedir (Genç, 2018, s. 15). Bu olumsuz temsiller, kadının toplumsal statüsünü zayıflatmakta ve erkeğin üstünlüğünü pekiştirmektedir. Böylece kadın hem ahlâki hem de toplumsal düzenin potansiyel tehdidi olarak kodlanmaktadır.

Atasözleri, çocuk sahibi olmayı kadının toplumsal statüsünü artıran temel bir unsur olarak görürken erkek çocuğu soyun devamı ve ekonomik güvence olarak yücelten, kız çocuğu sahibi olmayı ise korunması gereken bir yük ve zahmet olarak nitelendiren keskin bir cinsiyet ayrımcılığı sergilemektedir. Atasözlerinde erkek çocuk sahibi olmak soyun devamı, ekonomik güvence ve statü kaynağı olarak yüceltilmekte; erkek çocuk doğuran kadın övünç kaynağı olarak görülmektedir. Buna karşın kız çocuk sahibi olmak “sızım var” veya “dövünmek” gibi ifadelerle zahmetli, endişe verici ve korunması gereken bir yük olarak ifade edilmektedir (Günindi Ersöz, 2010, s. 175; Solmaz, 2019, s. 395).

Atasözleri sadece kadın-erkek ilişkilerini değil, kadınların kendi aralarındaki hiyerarşiyi de belirlemektedir. Gelin-kaynana ilişkisi “kapaklı kaza” veya “yılan” metaforlarıyla çatışma odaklı sunulmaktadır (Solmaz, 2019, s. 397-398; Günindi Ersöz, 2010, s. 177). Ayrıca sistemin denetleyicisi (koca/baba) bulunmayan dul veya evlenmemiş kadınlar kolektif bellekte lanetlenmiş veya dedikoduya açık kişiler olarak yaftalanmaktadır. Atasözleri, kadını bireysel kimliğinden soyutlayarak onu sadece ataerkil düzenin bir parçası ve erkeğin emaneti olarak kodlamakta; bu yolla toplumsal eşitsizliği süreklileştiren ideolojik araçlar olarak işlev görmektedir (Başaran, 2018, s. 71-72).

Atasözlerinin normatif gücü, onların kutsallık ve değişmezlik atfedilen sözler olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Atasözleri halk nezdinde bazen kanun ya da ayet gibi belirleyici ve hükmedici bir konumda görülmektedir (Akbalık, 2013, s. 82). Bu durum atasözlerinde yer alan toplumsal cinsiyet kodlarının sorgulanmadan benimsenmesine yol açmaktadır. Kadına dair kalıp yargılar kuşaktan kuşağa aktarılırken doğal ve kaçınılmaz

gerçekler gibi algılanmaktadır. Böylece dil, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin hem taşıyıcısı hem de üreticisi hâline gelmektedir.

Atasözleri tarihsel bağlam içinde değerlendirilmelidir zira bu sözler olduğu dönemin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını yansıtmaktadır; ancak modernleşme süreçlerine rağmen bu sözlerin hâlen kullanımda olması, kültürel belleğin dirençli yapısını göstermektedir. Kadının kamusal alandaki görünürlüğü artmış olsa da atasözlerinde yer alan geleneksel roller varlığını sürdürmektedir. Bu durum kültürel kodların dönüşümünün yavaş ve karmaşık bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Türk atasözlerinde kadın, çoğunlukla aile merkezli, erkeğe bağlı ve ataerkil düzen içinde tanımlanmaktadır. Kadının bireysel özne olarak varlığı geri planda kalmakta; toplumsal kimliği eş ve anne rolleriyle sınırlandırılmaktadır. Olumlu temsiller dahi geleneksel beklentilere uyum koşuluna bağlıdır. Atasözleri, bu rolleri yalnızca yansıtmakla kalmayıp yeniden üreterek toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin kültürel sürekliliğini sağlamaktadır. Bu nedenle atasözleri üzerine yapılacak eleştirel okumalar hem folklorik bir inceleme hem de toplumsal cinsiyet eşitliği açısından büyük önem taşımaktadır.

2. Türk Atasözlerinde Olumsuz Kadın Algısı

Bir toplumun sosyokültürel yapısını yansıtan atasözlerinde kadına yönelik cinsiyet ayrımcılığının oldukça fazla olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Türk atasözlerinde de bu durum farksız değildir.

Türk atasözlerinde kız çocuk, anne ve eş olarak kadın, anne-kız ilişkisi gibi ilişkilendirmelerle toplum tarafından kadına yüklenen anlamın ötekileştirme üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Bilhassa anne-kız ilişkisini anlatan atasözlerinde kız çocuk, mutlaka anne ile bütünleştirilmektedir:

- Ana ile kız, helva ile koz.²
- Ana kızına taht kurar, kız bahtı kocadan arar.³
- Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış.⁴
- Ananın bahtı kızına.⁵
- Anasına bak, kızını al, kenarına (kıyısına, tarağına) bak, bezini al.⁶
- Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz.⁷

Anne ve kız çocuğunun özdeşleştirilmesi, annenin kız çocuğuna karşı ayrı bir yakınlığının olması gerektiğini ve anneye toplum tarafından bu görevin verildiğini ortaya çıkarmaktadır ve kadının toplumsal cinsiyet ayrımına maruz kaldığı görülmektedir. Bu ayrım kız ve erkek çocuk arasında da ortaya çıkmaktadır:

² Aksoy, s.146 (286).

³ s.146 (287).

⁴ s.146 (288).

⁵ s.147 (295).

⁶ s.147 (298).

⁷ s.192 (612).

- Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofra açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi.⁸
- Oğlan dayıya, kız halaya çeker.⁹

Türk atasözlerinde kadının erken yaşta evlendirilmek istenmesi de kadına yüklenen olumsuz algılardan bir tanesini oluşturmaktadır:

- At beslenirken kız istenirken.¹⁰
- Bez alırsan Mısır'dan (Musul'dan), kız alırsan asilden.¹¹
- Dazlayan daza düşer, kel başlı kıza düşer.¹²
- Ergen gözüyle kız alma, gece gözüyle bez alma.¹³
- Kız beşikte (kundakta), çeyiz sandıkta.¹⁴
- Kız kucakta, çeyiz bucakta.¹⁵
- On beşinde kız, ya erde gerek ya yerde.¹⁶
- Tarlayı taşlı yerden, kızı kardaşlı yerden.¹⁷
- Tarlayı düz al, kadını kız al.¹⁸

Görülmektedir ki kız çocuklarına mutlaka erken yaştan itibaren çeyiz yapılması gerekmektedir; çünkü toplumun yapısına göre kadın, erken yaşta evlendirilmelidir. Bununla birlikte evlenilecek kadının bakire olması, erkekten aşağı konumda olması, aynı zamanda da asil bir soya sahip olması beklenmektedir. Bu nedenle kadın alınırken “ergen gözüyle” bakılmaması, belli bir olgunluğa ve dikkate sahip olması önerilmektedir. Bununla birlikte bu beklentiler, evlilik öncesinde veya evlenme aşamasındayken bir eş adayı ya da eş olarak da kadına birtakım roller ve özellikler yüklemektedir. Bu roller, atasözlerinde kadının ikincil konumda olduğunu göstermektedir:

- Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya kaçar (varır) ya zurnacıya.¹⁹
- Komşu kızı almak, kalaylı kaptan (tastan) su içmek gibidir.²⁰
- Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün (ineğin) başlısı.²¹

⁸ s.398 (2061).

⁹ s.398 (2062).

¹⁰ s.160 (386).

¹¹ s.188 (587).

¹² s.230 (862).

¹³ s.268 (1126).

¹⁴ s.362 (1807).

¹⁵ s.362 (1813).

¹⁶ s.400 (2080).

¹⁷ s.442 (2369).

¹⁸ s.442 (2367).

¹⁹ s.362 (1809).

²⁰ s.368 (1849).

²¹ s.386 (2366).

- Kendinden küçükten kız al, kendinden büyüğe kız ver.²²
- Çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu.²³
- Gece yağar gündüz açar, yıl düzlüğü erkek söyler kadın susar ev düzlüğü.²⁴
- Yuvayı yapan dişi kuştur.²⁵
- Erkeğin kalbine giden yol midesinden geçer.²⁶
- Kadın var arpa ununu aş eder; kadın var buğday ununu keş eder.²⁷
- Avrat var ev yapar, avrat var ev yıkar.²⁸
- Kadın kocasını isterse vezir isterse rezil eder.²⁹
- Evi ev eden avrat (kadın), yurdu şen eden devlet.³⁰

Toplum tarafından kadına evde birliği sağlayan, az konuşan ve ev işleriyle meşgul olma görevleri verilmektedir. Bunun yanı sıra evin sorumluluklarını üstlenen kadına anne görevi de eklenerek çocuk doğurmasından büyütmesine kadar anne-kadın algısı kalıbı yaratılmaktadır. Bunun yanı sıra üvey anne kimliğine sahip olan kadın ile oğlan çocuk doğuramayan kadın da olumsuz bir algının içinde yer almaktadır:

- Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası.³¹
- Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün.³²

Türk atasözlerinde kadının toplum içinde ikinci planda olduğu görülmektedir, kimi zaman tipolojik kimi zaman da karakteristik özellikleriyle kadına para düşkünü, çok konuşan gibi birtakım kötü yönler de verilmektedir ve kadınlar aşağı bir konumda gösterilerek ataerkil düzen yüceltilmektedir:

- Kadının şamdanı altın olsa mumunu dikecek erkektir.³³
- Gökyüzünde düğün var deseler kadınlar merdiven kurmaya kalkar.³⁴
- Çok gezen tavuk ayağında pis getirir.³⁵

---

²² s.358 (1779).

²³ s.220 (799).

²⁴ s.133 (284).

²⁵ s.480 (620).

²⁶ s.269 (1131).

²⁷ s.340 (1644).

²⁸ s.166 (429).

²⁹ s.340 (1642).

³⁰ s.278 (1198).

³¹ s.398 (2060).

³² s.398 (2063).

³³ s.340 (1641).

³⁴ s.289 (1271).

³⁵ 1) Her yere girip çıkan kadının adı lekelenir. 2) Gezip dolaştığı yerlerde kötü şeyler de bulunan kişi, kötü huylar ve zararlı bilgiler edinerek yerine döner. s.223 (816).

- Pekmezi küpten, kadını kökten al.³⁶
- Tarlanın taşlısı, karının (kadının) saçlısı.³⁷
- Avradın kazdığı kuyudan su çıkmaz.³⁸
- Saçı uzun aklı kısa.³⁹
- Erkeğin şeytanı kadın.⁴⁰
- Yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birin boşa, birin sat.⁴¹
- Avrattan vefa, zehirden şifa.⁴²
- Kadın yüzünden gülen ömründe bir kere güler.⁴³
- Kadını sırdaş eden tellal aramaz.⁴⁴
- Kadının yüklediği yük şuraya varmaz.⁴⁵
- Erkeğin şeytanı kadın (kan). (Kadın erkeğin şeytanıdır).⁴⁶
- Kadının (cahilin) sofusu, şeytanın maskarası.⁴⁷
- Kişiyi vezir eden de karısı, rezil eden de.⁴⁸
- Dişi köpek kuyruğunu sallamayınca erkek köpek ardına düşmez.⁴⁹
- Dişi yalanmazsa erkek dolanmaz.⁵⁰
- Hırsızlık bir ekmekten, kahpelik bir öpmekten.⁵¹

Fiziksel açıdan kadının saçlarının uzun olması gerektiği, kadını belli bir kalıba sokmakla birlikte kadının iffetli duruşuyla eğlenceye düşkün aynı zamanda erkeği yoldan çıkararak kurnaz, güvenilmez ve tehlikeli bir kimliğe büründürmektedir.

---

³⁶ s.414 (2166).

³⁷ s.442 (2366).

³⁸ s.97.

³⁹ s.97.

⁴⁰ s.268 (1132).

⁴¹ Sana üç öğüt: Komşun kötü ise başka yere göç, eşin geçimsizse ayrıl, atın azgınsa sat, kurtul. s.466 (2516).

⁴² s.97.

⁴³ s.97.

⁴⁴ s.97.

⁴⁵ s.97.

⁴⁶ Erkekleri kadınlar yoldan çıkarırlar. s.269 (1132).

⁴⁷ Sofu kadınla şeytan alay eder; çünkü böyle kadınlar, evleriyle ilgilenmezler, işlerini güçlerini bırakırlar. Bu biçimsel ibadet yüzünden gerçek ibadetlerini yapamazlar; yani evlerine, ailelerine bakamazlar. s.340 (1640).

⁴⁸ s.335 (1615).

⁴⁹ s.243 (966).

⁵⁰ s.243 (967).

⁵¹ s.31.

Türk atasözlerinde eş, kız çocuk, anne konumlarında olan kadına yüklenen olumsuz algılar beraberinde kadına şiddeti de getirmektedir. Kadına karşı şiddeti savunan atasözleri toplumsal algıyı oluşturarak kadının ikincil konumda kalmasını ve şiddetin artmasını pekiştirmektedir.

- Kızını dövmeyen dizini döver.⁵²
- Babanın, kocanın, hocanın vurduğu yerden güller biter.⁵³

Türk atasözlerinin önemli bir kısmında kadın, güvenilirmez, kurnaz, aşırı konuşan, duygusal olarak dengesiz veya kontrol edilmesi gereken bir varlık olarak tasvir edilmektedir. Bu söylemler, Michel Foucault'nun (1980) belirttiği biçimde toplumsal iktidar ilişkilerinin dil aracılığıyla yeniden üretildiği örüntüler olarak okunabilmektedir.

“Kadının karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etme” atasözü, kadına yönelik fiziksel şiddeti meşrulaştırmakta; kadın bedeninin erkeğin denetiminde olması gerektiğini ima etmektedir. Bu söz, Teun A. Van Dijk'ın (1993) ifadesiyle ataerkil ideolojinin söylemsel düzeyde yeniden üretildiği bir dilsel yapıdır. Atasözünde kadına yönelik şiddet, doğallaştırılmış ve toplumsal düzenin sürdürülmesi için gerekli gösterilmiştir. “Kızını dövmeyen dizini döver” atasözü de benzer biçimde kadına yönelik disiplin edici şiddeti “eğitim” aracı olarak meşrulaştırmaktadır. Bu söylem, Norman Fairclough'un (1995) belirttiği gibi bireyleri belirli rollere yerleştiren ve onları bu rollere “razı eden” ideolojik yapının bir göstergesidir.

“Kadın kısmının sözüne güven olmaz”, “Kadın var erkeği vezir eder, kadın var rezil eder”, “Kadının saçı uzun akı kısıdır” gibi atasözleri, kadını akıl ve mantık bakımından eksik, duygusal olarak aşırı, güvenilirmez ve potansiyel olarak yıkıcı bir figür olarak konumlandırmaktadır. Bu sözler, eleştirel söylem analizi açısından kadınları toplumsal karar mekanizmalarından dışlayan ve ikincilleştiren söylemler üretmektedir.

Bu olumsuz söylemler, aynı zamanda kültürel bellek kuramı açısından değerlendirildiğinde toplumun hafızasında kalıplaşmış kadın imgelerini kuşaklar boyunca taşıyan kültürel bir aktarımın ürünü olarak görülmektedir. Jan Assmann'a (2011) göre kültürel bellek, geçmişin belli kalıplarını seçerek bugüne taşır ve onları “doğal” gerçekler gibi sunmaktadır. Bu atasözleri de kadınlara yönelik aşağılayıcı yargıların tarihsel olarak meşrulaştırılarak belleğe kazındığını göstermektedir. Örneğin; “Kadınla erkeğin arası köprü kadardır” sözü, kadınla erkeğin toplumsal dünyaları arasındaki geçişin sınırlı ve mesafeli olması gerektiği yönünde bir algı yaratmaktadır. Bu atasözü, kadınla erkek arasındaki ilişkiyi “doğal olarak mesafeli” göstererek kadınların kamusal alana katılımını sınırlandıran belleksel bir öge işlevi görmektedir. Benzer şekilde “Karı var ev yapar, karı var ev yıkar” atasözü kadınları iki karşıt kutupta konumlandırmakta; kadın ya düzeni kuran ya da bozan olmaktadır. Bu ikili yapı, kadınların özne olarak değil, erkeklerin toplumsal konumunu etkileyen nesnelere olarak algılanmasına yol açmaktadır. Bu durum Aleida Assmann'ın (2010) vurguladığı üzere kültürel bellekteki kadın imgelerinin sabitlenmiş ve işlevselci biçimde konumlandırıldığını göstermektedir.

Türk atasözlerinde sıkça rastlanan “Kadının karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etme” ifadesi, kadına yönelik fiziksel şiddeti hem normalleştirmekte hem de terbiye edici bir davranış biçimi olarak meşrulaştırmaktadır. Eleştirel söylem analizi perspektifinden bakıldığında “eksik

⁵² s.362 (1811).

⁵³ s.316 (1478).

etme” eylemi şiddeti süreklilik arz eden bir pratik gibi sunarak bireylerin algısında bu eylemi doğal bir davranış biçimine dönüştürmektedir (Fairclough, 1995). Kültürel bellek kuramı açısından ise bu söz, ataerkil düzenin temel normlarından biri olarak kuşaklar boyunca aktarılmış ve şiddetin toplumsal denetim aracı olarak kabul edilmesine zemin hazırlamıştır (Assmann, 2011).

Kadının bilişsel kapasitesini ve ahlâki güvenilirliğini sorgulayan atasözleri de yaygındır. Örneğin; “Kadının saçı uzun, aklı kısadır” ve “Kadın kısmının sözüne güven olmaz” sözleri, kadını erkeğe göre akıl ve karakter bakımından eksik konumlandıran söylemler üretmektedir. Van Dijk’ın (1993) ideoloji kuramına göre bu tür tekrar eden ifadeler, kadınları karar mekanizmalarından dışlayarak “doğal” bir hiyerarşi oluşturmaktadır. Kültürel bellek açısından bu söylemler, kadının aklı yeterliliğine dair olumsuz bir imgeyi kolektif bilinçte kalıcı hâle getirmekte; böylece kadınların eğitim ve kamusal hayata katılımı tarihsel olarak sınırlandırılmaktadır.

Kadının denetlenmesi gerektiğini açıkça belirten atasözleri de dikkat çekmektedir. “Kızını dövmeyen dizini döver” sözü, ebeveynin kız çocuğunu disipline etme görevini vurgulamaktadır. Foucault’nun (1995) “disiplin toplumu” kavramı ile açıklanabileceği üzere bireyin bedeni üzerinde iktidar uygulanarak toplumsal düzen sürdürülmektedir. Bu atasözü, disiplin uygulamasını doğal ve gerekli göstererek kadın bedeninin toplumsal denetim altına alınmasını meşrulaştırmaktadır.

Türk atasözlerinde kadına yönelik olumsuz algılar; şiddeti meşrulaştıran, akıl ve ahlâk bakımından ikincilleştiren ve kadın bedenini disipline etmeyi öngören söylemler etrafında yoğunlaşmaktadır. “Kadının karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etme” atasözü, şiddeti toplumsal düzenin bir gereği olarak sunarken “Kadının saçı uzun, aklı kısadır” ve “Kadın kısmının sözüne güven olmaz” gibi ifadeler, kadının bilişsel kapasitesini sorgulayıp onu karar mekanizmalarından dışlayan bir ideolojik işlev üstlenmektedir. “Kızını dövmeyen dizini döver” sözü ise Foucault’nun (1995) “disiplin toplumu” kavramıyla örtüşecek şekilde kadının bedenini kontrol altına almayı toplumsal bir görev olarak dayatmaktadır. Eleştirel söylem analizi bağlamında bu atasözleri, ataerkil ideolojiyi yeniden üreten dilsel yapılar olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğini doğallaştırmaktadır (Van Dijk, 1993; Fairclough, 1995). Kültürel bellek kuramı perspektifinden bakıldığında ise bu söylemler, kadınların ikincilleştirilmiş konumunu kuşaklar boyunca aktararak kolektif hafızada kalıcı hâle getirmektedir (Assmann, 2011). Sonuç olarak bu bulgular, Türk atasözlerinin önemli bir bölümünün kadınlara ilişkin toplumsal hiyerarşiyi pekiştiren ve kadınların kamusal alandaki hareket alanını sınırlandıran bir normatif işlev üstlendiğini ortaya koymaktadır.

3. Türk Atasözlerinde Olumlu Kadın Algısı

Türk atasözlerinde her ne kadar olumsuz kadın algıları bulunsa da kadını öven ve destekleyen olumlu tutum ve değerlendirmeler de bulunmaktadır. Bu atasözleri içerik açısından incelendiğinde kadına şiddeti aşağılayan, kadının uğur getirmesine inanılan, güçlü olduğunu ifade eden, erken evlilik için acele edilmemesi gerektiğini ve koca evindense baba evinin daha rahat olduğunu savunan mesajlardan oluştuğu görülmektedir.

- İven kız ere varmaz, varsa da baht bulmaz.⁵⁴

⁵⁴ s.335 (1612).

Bazı Türk atasözlerinde kız çocuk ayrımının yapılmadığına dair yargılar da yer almaktadır ve eşitlikçi bir yaklaşım bulunmaktadır. Bilhassa torun sevgisi olarak kız çocuğu güle benzetilmektedir:

- Allah verince kimin oğlu, kimin kızı demez.⁵⁵
- Oğlanınki oğul balı, kızınki bahçe gülü.⁵⁶
- İki kadın olan evde düzen olmaz.⁵⁷
- Bir evde dü zen varsa düzen olmaz o evde.⁵⁸

Türk atasözlerinde kadın, anne kimliğiyle ön plana çıkmaktadır ve anne olmaya verilen değer önemsenmektedir; çünkü kadın, biyolojik olarak doğurgan olma özelliğiyle önem taşımaktadır ve saygı görmektedir. Bu durumda kadının anne olmasına bağlı olarak olumlu kadın algısını oluşturan ve verilen önemi gösteren Türk atasözleri de bulunmaktadır:

- Ana hakkı Tanrı hakkı.⁵⁹
- Ağlarsa anam ağlar, kalanı yalan ağlar.⁶⁰
- Ana gibi yar, Bağdat gibi diyar olmaz.⁶¹
- Atta, avratta uğur vardır.⁶²
- Erkek arslan arslan da dişi arslan arslan değil mi?⁶³

Anne kimliğiyle kadın; doğurganlığıyla insanı yaratan Tanrı'dan sonra insan üzerindeki hak sahibi olmakla birlikte vicdanlı olmak ve sevgi göstermekle de sevgi ve şefkatin temsilcisi olarak yer almaktadır (Akbalık, 2013: 85). Bunun yanı sıra yukarıda yer alan atasözleri arasında evlenen kadının uğur getirdiğine inanıldığı ve güçlü olmanın sadece erkeklere özgü bir özellik olmadığını, kadınların da erkekler kadar güçlü ve yürekli olabildiği ifade edilmektedir.

Annelerin cefakâr, fedakâr, anlayışlı ve affedici olmasıyla birlikte sevgi, şefkat göstermesi; bunun yanı sıra kız çocuklarına beceri kazandıran iyi bir eğitmen olması özelliklerini içeren atasözleri bulunmaktadır (Okroy, 2015: 98). Türk atasözlerinde olumlu kadın algısı; tek evlilik anlayışının desteklenmesi, kadının uğur getirmesi, güçlü, vicdanlı ve sevgi yönü yüksek olması özellikleriyle ön plandadır. Bunun yanı sıra Türk atasözleri, kadına şiddeti kabul etmeyen ve yasaklayan yargıları içermesiyle de dikkat çekmektedir.

Atasözlerinin küçük bir bölümü kadınları fedakâr, bereket getiren, aileyi birleştirici, güçlü ve koruyucu figürler olarak yüceltmektedir. Kadının ailedeki düzeni kuran ve sürdüren kişi olarak idealize edilmesi bu temsillerin başında gelmektedir. Örneğin; “Yuvayı dişi kuş yapar” atasözü,

⁵⁵ s.140 (252).

⁵⁶ s.399 (2066).

⁵⁷ s.322 (1514).

⁵⁸ Bir evde (ya da bir yerde) iki rakip kadın varsa orada dirlik olmaz. s.195 (630).

⁵⁹ s.26.

⁶⁰ s.22.

⁶¹ s.145 (283).

⁶² s.164 (415).

⁶³ s. 25.

kadını evin düzenleyicisi ve kurucusu olarak tanımlamaktadır. Bu ifade, kadınlara ilişkin olumlu bir nitelik yüklemekle birlikte onların varlığını yalnızca ev içi alanla sınırlandırarak toplumsal rollerini sabitlemektedir. Bu, M. Foucault'nun (1980) belirttiği gibi söylemin belirli davranış kalıplarını normalleştirerek bireyleri bu kalıplara tabi kılmasının tipik bir örneğidir. Eleştirel söylem analizi bağlamında ise bu idealizasyon, kadının toplumsal varlığını yalnızca aile içindeki rolü üzerinden tanımlayarak kamusal hayata katılımını sınırlandıran ideolojik bir işlev görmektedir (Fairclough, 1995). Kültürel bellek kuramı perspektifinden bakıldığında da bu atasözü, annelik ve ev içi üretkenlik üzerinden kadın kimliğini kutsallaştırmakta; böylece bu rollerin kuşaklar boyunca aktarılmasına ve toplumsal bellekte yerleşmesine hizmet etmektedir (Assmann, 2010).

“Ana hakkı Tanrı hakkı”, “Ana gibi yar, Bağdat gibi diyar olmaz”, “Ananın bastığı yerde ot bitmez” gibi atasözleri, annelik rolünü kutsallaştırmakta; kadını toplumun temel direği olarak yüceltmektedir; ancak J. Assmann'ın (2011) belirttiği gibi kültürel bellek yalnızca değerleri aktarmakla kalmaz, ayrıca toplumsal normları da meşrulaştırır. Bu durumda kadın, ancak anne olduğunda değerli sayılmakta; diğer roller ise ikincil hâle getirilmektedir.

Bunun yanı sıra bazı atasözlerinde kadınların güçlü, cesur ve dirayetli yönleri öne çıkarılmaktadır. “Erkek arslan arslan da dişi arslan arslan değil mi?” sözü, kadının da en az erkek kadar güçlü olabileceğini kabul eden ve kadınları etkin özne olarak konumlandıran bir söylem üretmektedir; ancak bu tür örnekler sayıca sınırlıdır ve ataerkil kültürel bellekte istisnai bir konumda yer almaktadır. Bu atasözü, toplumsal hafızada kadınların yalnızca edilgen figürler olmadığını hatırlatan bir imgeyi canlı tutmaktadır; fakat baskın söylem içerisinde bu olumlu temsillerin marjinal kaldığı ve toplumsal yapıyı dönüştürme gücünün sınırlı olduğu görülmektedir. Nitekim olumlu kadın temsilleri kadına değer atfeden bir rol üstlense de onu çoğunlukla ev ve aile bağlamında tanımlamaktadır; dolayısıyla kadın kimliğini idealize ederken aynı zamanda tek boyutlu hâle getirmektedir. Bu durum kadın algısının toplumsal bellekte hem yüceltilmiş hem de sınırlandırılmış biçimde varlığını sürdürmesine neden olmaktadır.

Olumlu kadın temsilleri, kültürel bellekte kadınlara dair daha kabul edilebilir imgeler üretmekle birlikte onları belirli roller içinde sabitlemekte ve bireysel farklılıkları görünmez kılmaktadır. Bu durum eleştirel söylem analizi açısından “pozitif” gibi görünen söylemlerin de aslında iktidar ilişkilerinin bir parçası olduğunu göstermektedir (Fairclough, 1995).

Her ne kadar olumlu kadın algısı içeren Türk atasözleri olsa da genel olarak olumsuz kadın algısının daha fazla olduğu görülmektedir. Toplumsal yapı içerisinde kadın olumsuz ve dışlayan söylemlerle ikinci planda yer almaktadır. Bu yargılar; kadının akıl olarak erkekten daha geride ve boş olan, çok konuştuğu için bu nedenle de sır saklayamayan ve aile bütünlüğünü bozan bununla birlikte baştan çıkarıcı ve erkeğini aldatan güvenilmez birtakım özelliklerden oluşmaktadır. Aynı zamanda kız çocuklarının erken yaşta evlenmesinin desteklenmesi onların gelecekteki bir eş ve anne adayı olarak görülmesine neden olmaktadır, güçlü bir ailenin oluşturulması ve devamlılığının sağlanması için kadın eş seçiminde aranan özellikler belirtilerek küçük yaştan itibaren evlilik algısı yaratılmaktadır ve evlilik teşvik edilmektedir (Akbalık, 2013: 87-88). Nitekim Türk atasözlerinde kız çocuk, anne-kız ilişkileri, kadının evlenme çağı ve süreci gibi temalarda incelenen kadın, bilhassa evlenme ve yuva kurma görevleriyle karşımıza çıkmaktadır. Böylece kadın, yuva kuran ve kız çocuğuna model olan konumlarıyla sosyal hayatta yerini almaktadır (Özkan & Gündoğdu, 2011: 1144-1145). Bunların yanı sıra kadının cinsel

yaşamını ve rolünü düzenleyen atasözlerinin olması da olumsuz kadın algısını içermektedir. Kadının cinsel deneyime sahip olması kadının diğer özelliklerinin önüne geçmektedir ve evlenmeden önce bu deneyimi yaşaması uygun görülmemektedir. Türk atasözlerinde kadının fiziksel özelliklerinin de belirtilmesi kadını sınırlamaktadır. Kadının saçının uzun olması gerektiğinin betimlenmesi kadına dair övülen bir nesnenin simgeleştirilmesi eşitsizlik yaratmaktadır. Kadına dayatılan sorumluluklar da kadını sınırlayan başka bir unsurdur. Kadının ev ve düzeninden sorumlu olması kadının ev içerisindeki emeğini göstermektedir ve ev içerisindeki konumunu oluşturmaktadır (Karakuş Umar, 2019: 118-119). Sonuç olarak Türk atasözlerinde kadına şiddetin desteklenmesi, kadına birtakım sorumluluk ve görevlerin verilerek sosyal yaşamının sınırlandırılması, fiziksel ve karakteristik kötü özellikler yüklenerek kadının aşağı konuma düşürülmesi ve toplumsal bazı yargıların dayatılmasıyla kadın algı kalıplarının oluşturulması kadına karşı toplumsal cinsiyet ayrımının olduğunu ortaya koymaktadır.

4. Söylemde ve Bellekte Süreklilik

Türk atasözlerinde kadınlara ilişkin hem olumsuz hem de olumlu temsiller, tekrar eden kalıplar aracılığıyla toplumsal bellekte pekişmektedir. Bu tekrar, yalnızca dilsel bir alışkanlık değil, toplumsal gerçekliği kuran bir iktidar mekanizmasıdır.

Foucault'nun (1980) "iktidar-söylem" yaklaşımı, söylemin bireylerin düşünme biçimlerini şekillendirerek onları belirli sosyal roller içine yerleştirdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda "Kadının karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etme" ya da "Yuvayı dişi kuş yapar" gibi atasözleri, birbirinden farklı işlevlere sahip görünseler de kadınların toplumsal rollerini tanımlayan, düzenleyen ve meşrulaştıran söylemsel mekanizmalar olarak aynı işlevsel çerçevede birleşmektedir. Foucault'nun (1980) "iktidar-söylem" ilişkisine göre bu tekrarlar, bireylerin düşünme biçimlerini biçimlendirmekte ve toplumsal gerçekliği kurmaktadır.

Kültürel bellek kuramı bu sürece tarihsel bir boyut eklemektedir. Assmann'a (2011) göre kültürel bellek, toplumların seçici bir biçimde geçmişten taşıdığı değerleri ve imgeleri günümüze aktaran bir hafıza biçimidir. Kadına yönelik şiddeti meşrulaştıran ya da kadını yalnızca ev içi rollerle özdeşleştiren atasözleri, yüzyıllar boyunca tekrar edilerek kuşaktan kuşağa aktarılmış, bu sayede toplumsal düzenin sürekliliğine hizmet etmiştir. Bu durum, kadın algısının dönüşümünü yavaş ve dirençli bir süreç hâline getirmektedir. Kadın kimliğinin hem olumlu (anne, evin direği, bereket unsuru) hem de olumsuz (zayıf akıllı, güvenilmez, kontrol edilmesi gereken) temsillerle sınırlandırılması, toplumsal belleğin ikili bir yapı oluşturduğunu göstermektedir. Assmann'ın (2011) kültürel bellek kuramı perspektifinden ikili yapı oluşturan bu sözler, kuşaklar boyunca aktarılıp toplumsal hafızada sabitlendiği için kadın algısının dönüşümü yavaş ve dirençli bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır.

Dijital kültür bağlamında söylemsel dönüşümde dijital kültür, geleneksel sözlü kültür ürünlerinin yeniden dolaşıma girmesini, sorgulanmasını ve dönüştürülmesini mümkün kılan dinamik bir ortam sunmaktadır. Sosyal medya, bloglar ve çevrimiçi forumlar, atasözlerinin yeniden tartışıldığı, eleştirildiği ve hatta parodileştirildiği alanlara dönüşmektedir. Bu süreç, Fairclough'un (1995) belirttiği üzere hegemonik söylemlerin eleştirel bir biçimde çözülmesine ve karşı-söylemlerin üretilmesine olanak tanımaktadır. Eleştirel söylem analizi perspektifinden bakıldığında ataerkil söylemin çözülmesi ve alternatif söylemlerin üretilmesi anlamına gelmektedir (Fairclough, 1995). Örneğin; Twitter ve Instagram'da sıklıkla paylaşılan "kadının karnından sıpayı..." atasözü, çoğunlukla eleştirel bir bağlamda kullanılarak kadına yönelik

şiddetin normalleşmesine tepki gösteren yorumlarla birlikte dolaşıma sokulmaktadır. Bu durum Foucault'nun (1980) "söylemin ters çevrilmesi" kavramıyla açıklanabilmektedir: Geleneksel iktidar ilişkilerini meşrulaştıran bir söylem, dijital kültür ortamında eleştirel bir karşı-söylem aracına dönüşmektedir.

Kültürel bellek kuramı açısından bakıldığında ise bu yeniden yorumlama süreci, kolektif belleğin güncellenmesi ve dönüşümü anlamına gelmektedir (Assmann, 2011). Atasözleri, artık yalnızca geçmişin değerlerini aktaran araçlar değil; günümüz toplumunun eşitlikçi taleplerini yansıtan birer tartışma konusu hâline gelmektedir. Bu bağlamda dijital kültür ortamında üretilen "eşitlikçi atasözü" kampanyaları veya mizahi parodiler, belleğin yeniden yapılandırılmasına katkıda bulunmaktadır.

Görsel 1: Un Women Turkey Instagram Sayfası (URL-1).

Kadın algısını şekillendiren atasözleri günümüzde yalnızca geçmişi aktaran statik öğeler değil; toplumsal eşitlik taleplerinin yeniden üretildiği, esnek ve dinamik bir bellek alanına dönüşmüştür. UN Women Turkey gibi kurumların sosyal medya kampanyaları veya "eşitlikçi atasözü" hareketleri, bellekte yeni kadın temsilleri oluşturmaktadır. Böylece dijital kültür, atasözlerini yalnızca koruyan değil; aynı zamanda onları eleştiriye açan ve dönüştüren bir bellek alanı oluşturmaktadır. Bu süreç, kadınların toplumsal temsillerinin giderek daha eşitlikçi bir biçimde yeniden inşa edilmesine olanak tanımaktadır.

Sonuç

Atasözleri, bir toplumun bilinçaltını yansıtmalarının yanı sıra nesillere aktarılan ve yaptırım gücü yüksek olan yazısız hukuk kuralları mahiyetindedir. Bu işleviyle Türk atasözleri de kadına yüklenen anlamı ve değeri, olumlu ve olumsuz yargılarla ortaya koymaktadır.

Türk atasözlerinde kadın özellikle eş, ev hanımı ve anne kimlikleriyle yer almaktadır. Eş olarak kadından erkeğine sadık olması ve mutlu etmesi, az konuşması, erkeğiyle iyi geçinilmesi; ev hanımı olan kadından da düzen ve birlik sağlaması, ev gelen parayı yetirebilmesi, becerikli ve hamarat olması, ev içi sorumluluklarını bilmesi ve gerçekleştirmesi beklenmektedir. Anne olan kadından ise çocuklarına sevgi ve şefkat vermesi, çocuklarına iyi bakabilmesi ve gelecek hazırlaması, bilhassa kız çocuğunu özel bir ilgiyle ve kendisinin örnek alınabilecek bir biçimde yetiştirmesi istenmektedir. Tüm bu istek ve beklentiler, kadının toplumsal yapıda algısını oluşturmaktadır, kadının belli bir toplumsal kalıplar içerisine alınmasına neden olmaktadır. Bu durum sonucunda kadın ev içinde veya aile mekânında birtakım görevleriyle sınırlı kalmaktadır, toplumun bir üyesi olmasına rağmen ötekileştirilerek toplumda ikincil konumda yer almaktadır. Nitekim Türk atasözlerinde cinsiyet ayrımcılığı belirgin bir biçimde görülmektedir ve kadına yönelik olumsuz algıların daha fazla olduğu dikkat çekmektedir.

Bu çalışma, Türk atasözlerinde kadın algısını eleştirel söylem analizi ve kültürel bellek kuramı

çerçevesinde inceleyerek atasözlerinin yalnızca dilsel bir birikim değil, ayrıca toplumsal düzenin ideolojik ve normatif yapı taşları olduğunu ortaya koymuştur. Bulgular, kadınlara yönelik söylemlerin büyük ölçüde ataerkil değerleri pekiştirdiğini ve kadınları çoğunlukla ikincil, kontrol edilmesi gereken ya da ev içi alanla sınırlı rollere indirgediğini göstermektedir. Bu durum Foucault'nun (1980) söylemin bireyleri belirli iktidar ilişkileri içine yerleştirdiğine dair tespitini destekler niteliktedir.

Olumlu kadın temsilleri dahi çoğunlukla annelik, eşlik ve ev düzeni gibi belirli roller üzerinden tanımlanmakta; böylece kadın kimliği tek boyutlu bir şekilde idealize edilmektedir. Van Dijk'ın (1998) ideoloji kavramı açısından değerlendirildiğinde bu atasözleri toplumsal cinsiyet rollerini “doğallaştıran” söylemsel yapılar üretmektedir. Kültürel bellek perspektifi ise bu temsillerin kuşaklar boyunca aktarılması ve toplumsal hafızada kalıcı bir norm hâline gelmesi sürecini açıklamaktadır (Assmann, 2011). Bununla birlikte dijital kültür ortamları atasözlerinin sorgulanmasını ve yeniden yorumlanmasını mümkün kılarak belleğin dönüşümüne katkıda bulunmaktadır. Sosyal medya paylaşımları, kadınları aşağılayan veya şiddeti meşrulaştıran atasözlerini eleştirel bağlamda görünür kılmakta; eşitlikçi karşı-söylemler üretmektedir. Böylece geleneksel ataerkil söylemin hâkimiyeti kırılmaya başlanmakta ve kültürel belleğin daha kapsayıcı bir biçimde yeniden inşa edilmesine olanak tanınmaktadır.

Sonuç olarak atasözlerinin kadın algısını şekillendirmedeki etkisi tarihsel, söylemsel ve bellekssel boyutlarıyla birlikte ele alınmalıdır. Bu tür çalışmalar yalnızca geçmişin kalıp yargularını çözümlenmekle kalmayıp bugünün toplumsal cinsiyet eşitliği tartışmalarına katkı sağlayarak daha adil ve eşitlikçi bir toplumsal hafızanın inşasına zemin hazırlamaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalar, farklı bölgesel atasözü varyantlarını, sosyal medya verilerini ve kuşaklar arası algı farklılıklarını inceleyerek bu dönüşüm sürecini daha kapsamlı biçimde ortaya koyabilir.

Kaynaklar | References

- Akbalk, E. (2013). Türk atasözlerinde cinsiyet algısı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.36, s. 81-90.
- Aksoy, Ö. A. (2020). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü: 1. atasözleri* (15. baskı). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Assmann, A. (2010). *Erinnerungsräume: formen und wandlungen des kulturellen gedächtnisses* (6. baskı). München: Beck.
- Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization: writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Başaran, U. (2018). Atasözlerinde kadın algısı. *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, 65-74.
- Elçin, Ş. (2019). *Halk edebiyatına giriş* (6. baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London: Longman.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: selected interviews and other writings 1972-1977* (C. Gordon, Ed.). New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and punish: the birth of the prison* (a. sheridan, trans.). New York: Vintage Books.
- Genç, H. N. (2018). Atasözlerinde toplumsal cinsiyet algısı olarak kadın. *Folklor/Edebiyat*, 24(94), 13-22.
- Günindi Ersöz, A. (2010). Türk atasözleri ve deyimlerinde kadına yönelik toplumsal cinsiyet rolleri. *Gazi Türkiyat*, 6, 167-184.
- Okray, Z. (2015). Türk atasözleri ve deyimlerinde kadın imgesi. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6, s. 93-102.
- Özkan, B. & Gündoğdu, A. E. (2011). Toplumsal cinsiyet bağlamında Türkçede atasözleri ve deyimler. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.6/3, s. 1133-1147.
- Solmaz, E. (2019). Türkmen atasözlerinde kadın ve kadın algısı. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19(2), 389-401.
- Umar Karakuş, E. (2019). Türk atasözleri ve deyimlerinde kadın. *2nd International Congress On New Horizons In Education And Social Sciences (ICES-2019) Proceedings*, s.109-121
- URL-1: <https://www.instagram.com/p/CXYBYHg-bn/>. (E.T.: 04.01.2025).
- Van Dijk, T. A. (1993). Principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society*, 4(2), 249-283. <https://doi.org/10.1177/0957926593004002006>
- Van Dijk, T. A. (1998). *Ideology: A multidisciplinary approach*. London: Sage Publications.